

Атанас Атанасов

„ФИЛОСОФСКИ ГЛАВИ“ ОТ СВЕТИ ЙОАН ДАМАСКИН

– поглед върху структурата на съчинението

Abstract: Atanas Atanasov, *“Philosophy chapters” of St. John of Damascus: an Overview on the Structure.*

The work "Philosophy Chapters," also known as "Dialectica," elaborates on a unique idea that is briefly outlined in the treatise "Elementary Introduction to Dogmas." It surpasses the Introduction not only in volume but also in its conception. The work is based on the premise that by separating and distributing the material within the Philosophical Chapters and Exposition—which, according to the tradition of the text, form a cohesive whole—a differentiation between philosophy and dogmatics can be achieved. This differentiation is crucial for the development of dogmatics as a science. The author compiles much of the material from sources that cannot be verified by modern research, aiming to systematize dogmatic teachings with a firm belief in the importance of logical definitions. His dialectical work results from a thorough consideration of dogmas. The detailed elaboration of logic, which in this respect resembles the comments of school philosophy, allows for a more speculative consideration of the dogmatic teachings themselves. This approach is evident in the small dogmatic treatises of St. John of Damascus.

Keywords: *John of Damascus, Christian Philosophy, Logics, Christian Philosophy, Patristic Studies*

С каква цел св. Йоан Дамаскин поставя логическо съчинение на чело на главния си труд „Извор на знанието“? Дали това е просто традиция – да се обсъждат философски категории като пропедевтика към теологически изложения, или напротив Дамаскин се занимава сериозно с философски въпроси с оглед нуждите на теологическата наука? Или, казано по друг начин, съзнава ли Дамаскин ролята на философията за обосноваването и систематизирането на църковното учение, или се е придържа непреднамерено към една установена тра-

диция философските знания или ἑλληνικὴ παιδεία да се унаследяват заедно с църковното учение? По-нататък какво е мястото на Аристотеловата философия в творчеството на св. Йоан Дамаскин и, можем ли изобщо да му приписваме определени философски възгледи? Да получим в някаква степен задоволителен отговор на тези въпроси, е целта на настоящата статия.

Κεφάλαια φιλοσοφικά (Философски глави) не са първото философско съчинение на св. Йоан Дамаскин. Още неговите трактати „Против отхвърлящите светите икони“ (Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας) съдържат философски положения. В тях той пояснява различието между образ и първообраз и същевременно тяхната свързаност. Последната обуславя мисълта за възможността и необходимостта на познанието за духовните неща посредством видимите. Това положение въвежда в определена мисловна схема, която има философски характер. Тази „философия“ обаче се движи изцяло в сферата на представи, които спадат към теологията на отците. В Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης (Елементарно въведение към догмите) Дамаскин се насочва към поясняване на понятия, които наистина принадлежат изцяло към словесната употреба на отците, но са предимно от формално естество и са тясно свързани с понятия от Аристотеловата и Неоплатоническата логика и психология. Тук се дискутира върху понятията οὐσία, φύσις и ὑπόστασις – една дискусия, започнала с монофизитските спорове, възобновена от монотелитските и с преобладаващо присъствие в съвременната на Йоан Дамаскин литература. Своєобразие на Εἰσαγωγή е връзката между логически понятийни определения и психологически пояснения.

Със съчинението Κεφάλαια φιλοσοφικά, известно най-вече като *Dialectica*, св. Йоан Дамаскин развива детайлно една идея, която намираме като очерк в Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης. Според Richter¹ тези философски глави съответстват на намерението на автора да бъдат въведение в догматиката, отиват обаче по поетия път по-далеч, тъй като съставят едва само първата книга от Πηγὴ γνώσεως, следователно, както свидетелства и историята на традицията на текста, според тяхната структура те образуват с Ἐκδοσις, т.е. с догматиката едно цяло и това, което в Εἰσαγωγή е още обединено, се явява

¹ Richter, G. *Die Dialektik des Johannes von Damaskus*, Ettal 1964, p. 53.

разпределено между *Диалектиката* и *Изложението*. Ако сравним Εἰσαγωγή и Κεφάλαια φιλοσοφικά, ще установим, че много глави от по-малкото съчинение са възпроизведени мисловно в по-голямото. Κεφάλαια φιλοσοφικά обаче превъзхождат Εἰσαγωγή не само по обем, но се занимават с понятията по съвсем различен начин и добавят преди всичко нов материал. Главен предмет на съчинението е Аристотеловата логика, както я намираме изложена в *Категориите*, заедно с *Въведението* на Порфирий. Освен това в нея са включени и елементи с чисто църковен характер, както и части от други философски произведения. Постигната е цялостност благодарение на това, че тук материалът на психологическите глави, който *Въведението* представя в главите 8-10, са отстъпени на *Изложението*.

Съчинението е съхранено в две редакции: *първоначална* кратка, *recensio brevior*, състояща се от 50 глави, и *дълга*, *recensio fusior*, състояща се от 68 глави, *по-късна преработка* на първоначалната. Редакциите се различават не само по броя на главите, но и по разделението на текста по глави и по порядъка на тяхното следване. И двете трябва да се разглеждат като произведение на Йоан Дамаскин¹. Richter обръща особено внимание на съпринадлежността на *Философските глави* към *Изложението*. Тя намира израз както в новото подразделяне на материала, така и в ясно изразеното намерение на автора да създаде едно произведение от няколко части. Ръкописната традиция на текста² показва, че двете произведения (кратката версия на *Философските глави* и *Изложението* със слята номерация на главите) са били разпространявани заедно. Това двойно произведение е предшествано от писмо-посвещение, адресирано до осиновения брат на св. Йоан Дамаскин св. Козма, епископ Маюмски, в което авторът обявява едно произведение, в което възнамерява да изложи, *първо*, „най-хубавото от елинските мъдреци“, т.е. ученията на философите, *второ*, „пустословията на богоненавистните ереси“, и *трето*, истината, която сякаш като корона над цялото се издига над заблудението и лъжата. С това следователно не се съгласува нито традиционното единство, нито също разпространението на текста.

¹ Срв. Kotter, B. *Institutio elementaris. Capita philosophica (Dialectica)*, Tübingen, 1969, p. 30 и Richter, G. *Op. cit.*, p. 233 ff., 274 ff.

² Срв. Kotter, B. *Op. cit.*, p. 30 ff.

Понеже, където срещаме историята на ересите, тя стои в ръкописа на трето място, а съгласно последователността на посвещението, която следват Lequien и Migne в своите издания, би трябвало да я поставим между *Философските глави* и *Изложението*. Освен това в ръкописната традиция се срещат смесени варианти, но преобладава съединяването на *Философските глави* с *Изложението*. Тази несъгласуваност остава необяснена от досегашните изследвания. Richter¹ обаче клони към възгледа, че Дамаскин изоставя своя първоначален план, който той указва в посвещението, може би, за да не набъбне твърде много компактното произведение. Впоследствие той добавя историята на ересите и преработва *Философските глави* в по-дългата форма. Макар така възникналото по-голямо произведение никога не се разпространява като едно цяло, сега обаче то действително съдържа един обзор на философското и теологическото познание. Ето защо по-късните издатели осъществяват плана според замисъла и поставяли историята на ересите на второ място.

Структурата на *Философските глави* напомня философските коментари. В началото стои двойно въведение. Неговата първа част представлява увод в общите философски въпроси, втората съдържа специален предговор към τὰς πέντε φωνάς (*петте огласявания*) на Порфирий. Основната част на коментара съдържа разглеждането на тези предикабилии или предикати (κατηγορούμενα) и категориите или също предикаменти (κατηγορίαι) на Аристотел. В дългата редакция на *Философските глави* Йоан Дамаскин предлага очерк на философски коментар²:

1. глави 1-8 *Въведителни глави*
2. глави 9-14 *Логическите понятия на Порфирий (предикабилии)*
глави 18-28 *Общност и различие при петте огласявания*
3. глави 31-38, 46-62 *Категориите на Аристотел*
31-38 *Антередикаменти*
46-56 *Предикаменти*
57-62 *Постпредикаменти*.

¹Richter, G. *Op. cit.* p. 54.

²Срв. Richter, G. *Op. cit.*, p. 55.

Даденото тук опростено подразделяне не взема под внимание, че в реда на предикабилиите и категориите са вмъкнати нови понятия в собствени глави. Такива са главите 11, 33, 34, 48 и 58. Главите 15-17, 29, 30, 39-45 трябва да се схващат като вид увод към категориите. Те се занимават с теологически понятия или с църковната езикова практика. Като цяло те издават теологически интерес и клонят да излязат извън рамките на една философска логика. Освен това съществуват някои повторения, а някои глави могат да бъдат разпределени и съгласно друг ред. *Въведителните глави* на първата част, независимо от приликата, не се покриват с тези на коментарите. Наистина философите също излагат в осем глави въведителни въпроси, обаче фактът, че при Йоан Дамаскин те са тъкмо толкова, изглежда е случаен, тъй като освен класическия въведителен материал той разглежда и други понятия. В предговора на своето издание Lequien¹ обявява, че дългата редакция е първоначалната. Кратката е съкратена версия на дългата или е възникнала самостоятелно при преработката на произведението. Това свое допускане той не потвърждава, нито го съгласува с ръкописната традиция. А изхожда само от факта, че кратката редакция е засвидетелствана в повече преписи. Studer² допуска също първоначалността на дългата редакция, изтъквайки в полза на това, че тя по-силно се придържа към коментарите и че писмото-посвещение на двойното произведение (*Философски глави + Изложение*) съдържателно е могло да замести първите две глави на дългата. С нови съображения Kotter идва до противоположния възглед, че кратката форма е по-старата редакция. Gordillo³ развива нова хипотеза, приемайки три преработки на целия материал. Подробно за това при Richter⁴, който от своя страна се присъединява към мнението на Kotter и дава съответните свои съображения. Въпросът за първоначалността според Richter е важен затова, защото от последователността на работите може да се отчете и същинското намерение на автора. Последователността *Въведението – Кратката редакция + Изложението – Дългата редакция* (със или без *Изложението*) по-

¹ MPG 94, Dial. 519/520.

² Studer, B. *Theologische Arbeitsweise des Johannes von Damaskus*, Ettal, 1956, p. 18.

³ Gordillo, M. "Damascenica", OCP 8, 2, Rom, 1926, p. 170.

⁴ Richter, B. *Op. cit.*, p. 57 f.

казва, че авторът е възнамерявал най-напред да построи философско-догматическо произведение, след това обаче отива отвъд това и пожелава да посвети на философията книга според равнището на неговото време. Същевременно обаче се залавя с историческата трета част, за да създаде всеобхватен компендиум на философско-теологическото знание.

Според Richter¹ историята на редакцията на *Философските глави* може да се реконструира по следния начин. Към първоначалния текст се отнасят главите 4, 10-14, 29, 30, 39-45, 48, 66, или според номерацията на *resensio brevior* 1-6, 10, 11, 23-29, 32, 50. Този текст, който лежи в основата и на другия трактат на Йоан Дамаскин, *Елементарно въведение в догмите*, се състои от четири части, различаващи се по произход и тематика: 1) глава 4; 2) глави 10-14; 3) глави 30, 39-41, 43, 48; 4) глави 29, 42, 44, 45, 66. Richter датира възникването на този сборник към края на VII – началото на VIII в. В него са събрани концепти, заимствани от *Въведението* на Порфирий, представени без особено философско обсъждане. По-късно Дамаскин прави добавки към този първоначален материал с главите 7-9, 12-14, 20-22, 30, 31, 33-49, 15-19, възхождащи към *Категориите* на Аристотел и съдържащи понякога философско обсъждане на по-високо равнище. Съставеният така текст се разпространява като кратка версия на *Философски глави* в качеството и на въведение към *Изложението*. Впоследствие Дамаскин се връща още веднъж към този текст и внася реди изменения и допълнения, предимно в първата част на трактата (до глава 29). Предложената от Richter реконструкция показва, че Йоан Дамаскин работи над *Философски глави* изключително като компилатор. Единствените глави, които могат да му се припишат като на автор, са въвеждащите 1 и 2 глава заедно с писмото-посвещение. Относно философските възгледи на Дамаскин Richter заявява: „Старият въпрос за философската принадлежност на Дамаскин към Аристотел или неоплатонизма съгласно нашите резултати трябва напълно да отпадне, не само затова, защото той е задължен както на единия, така и на другия, но защото е поставен по принцип неправилно. Ако преди всичко двете философски течения представят определена метафизика, то във философските изложения на Йоан Дамаскин не трябва

¹Richter, G. *Op. cit.*, pp. 222-235.

да очакваме и следа от такава. Доколкото изложенията по логика могат да се изведат изобщо от философската традиция, те се основават върху неоплатоническата александрийска школа и времево могат да се отнесат към Елий и Давид. Вероятно в тях се долавя и влиянието на Стефан Александрийски и следователно те са могли да възникнат не преди средата или края на VII в. По отношение на логиката обаче това означава, че в нейните резултати едва ли съществуват повече разлики между Аристотел и платониците, освен в извеждането и обосноваването...¹

Съществува допускане, че *Философски глави* се явяват продължение на традицията на християнски учебник по логика², тъй като в епохата на Йоан Дамаскин догматическите произведения понякога се предхождали от философски глави. Като пример за такъв учебник Kotter³ публикува като приложение към изданието на *Диалектика* част⁴ от един ръкопис, съдържащ философски глави. Останалата част от този ръкопис, който ние ще обозначаваме като *Оксфордски ръкопис*, съдържа първите 41 глави на произведение, известно като *Doctrina patrum*, обширен патристичен флорилегий, разделен на глави, посветени предимно на аспекти от христологията. *Doctrina patrum*⁵ се датира между VII и VIII в. и по всяка вероятност е съставено по-рано от произведението на Дамаскин. Този ръкопис е предшественик на комбинацията *Философски глави* + *Изложение*, която се разпространява под названието „150 глави“. Изследването на използваните източниците показва, че между *Оксфордския ръкопис* и

¹ Richter, G. *Op. cit.*, p. 236

² Roueche, M. "Middle Byzantine Handbook of Logic Terminology", *JÖB* 1980, Bd. 29, pp. 78-98. Mossman Roueche открива и публикува през 70-те години на XX в. няколко ръкописа предимно от VII в., съдържащи компилации на философски дефиниции, подобни на дефинициите в *Doctrina patrum*. Той защитава тезата, че тези или подобни сборници са били на разположение на Дамаскин. Richter също възприема тази позиция. Двамата автори стигат до извода, че съществува генетична връзка между тези текстове и *Пролегомената* на Елий и Давид. Срв. Markov, S. *Die metaphysische Synthese des Johannes von Damaskus*, Brill/Leiden, Boston, p. 20 f.

³ Kotter, V. *Op. cit.*, pp. 147-151 ff. – Cod. Oxon. Bodl. Auct. t.1. 6.

⁴ Kotter включва в своето издание само онези глави, които имат общо с двете редакции на съчинението на Дамаскин. По-подробно за този ръкопис при Richter, G. *Op. cit.*, pp. 23-39.

⁵ *Doctrina patrum de Incarnatione Verbi*, ed., Fr. Diekamp, Münster/W. 1907.

Философски глави има много общи материи, а фрагментите, цитирани в *Doctrina patrum*, са заимствани от съчинения от същия кръг, на който се опира и Дамаскин в своето *Изложение*. Baumstark също публикува фрагменти от логически компендии, както и един диалог от XII в., който е превод на *Коментара върху категориите* от Стефан Александрийски¹.

Ако се замислим обаче върху интереса, който Дамаскин е проявява при своите занимания с логически въпроси, изхождайки от посочената реконструкцията на текста, има малка вероятност той да е целял съставянето на учебник по логика. По-скоро трябва да допуснем, че при неговата работа по систематизирането на догматичните учения той стига до убеждението за важноста на логическите определения, особено след като има пример за връзката между логика, философия и догматика в лицето на св. Григорий Назиански, Леонтий Византийски, св. Анастасий Синаитски и Теодор Раитски². Неговите диалектически занимания са резултат от разглеждането на догмите. *Въведение към догмите*, което е най-ранното от наличните логически произведения на нашия автор, показва най-ясно в какво се заключава неговият интерес. Тук разглежданите понятия имат непосредствено отношение към догматическите учения. В този трактат той общава основните понятия, придобили вече християнска употреба. Впоследствие обаче той вероятно установява, че тяхното прецизно и последователно разглеждане е възможно само в целокупността на логическите понятия. Ето защо по-нататъшното развитие, което наблюдаваме от *Въведението* през кратката към дългата редакция на

¹ Baumstark, A. *Syrisch-arabische Biographien des Aristoteles. Syrische Kommentare zur Eisagoge des Porphyrios*, Leipzig, 1900.

² При цитираните автори става въпрос за християнски изградени философски съчинения, в които логическите знания са привлечени в полемичен контекст и служат за излагането на позиции на вярата. При тях не е уместно да говорим за платоническа или Аристотелова философия, така както и за философията на онова време това би било неправилно. Тя се е наричала *неопитагорейска* и *неоплатоническа*, но също толкова можем да я наречем и *неоаристотелова*. Наред с Платон философите са разработвали и ценели също и Аристотел. Така че при християнските писатели разлика се наблюдава само с оглед на преобладаването на едни компоненти спрямо други. Ако по отношение на Дамаскин говорим за приложение на аристотеловата логика в областта на догматиката, това съвсем не значи че той се е освободил от неоплатонически елементи тук.

Философските глави, показва постоянното нарастване на логическия материал, който вече излиза отвъд нуждите на догматиката. Сега обаче по-детайлното разработване на логиката, която в това отношение се доближава до коментарите на школната философия, позволява по-спекулативно разглеждане на самите догматически учения, каквото наблюдаваме в малките догматически трактати на Йоан Дамаскин, където логическата спекулация доминира над догматическия материал. Тази догматична обусловеност на логиката при него се потвърждава от факта, че логически най-прецизно са разгледани от него онези учения на Църквата, които са актуални по негово време. Такива са ученията за двете природи и за двете воли и действия в Христос. В тях той е по-самостоятелен, посвещава им и отделни произведения, докато в останалите учения той следва и възпроизвежда повече своите предшественици.

Структурата на съчинението издава силната склонност на Йоан Дамаскин към сбито изложение, в което липсват подробни пояснения и нагледни примери. Още *Въведението* подготвя пътя в тази насока. На тази склонност съответства чувството за систематична форма, която се разпознава в ясното подразделение на главите. Тази систематика е чужда както на *Doctrina patrum*, която не е нищо повече от натрупване на отделни теми без всякаква вътрешна връзка, така и на *Оксфордския ръкопис*. Не по-различно стоят нещата и със съвременните нему съчинения на църковните писатели, доколкото имат отношение към философски въпроси. *Въведението*, но в още по-голяма степен *Философските глави* показват забележителен прогрес спрямо работите на по-ранните отци. Те използват наистина в своите теологически трактати основни философски понятия, обаче като правило с ясното намерение да ги приложат непосредствено в догматическите въпроси. По този начин тяхната употреба е свързана всякога с някаква проблематика. Дамаскин установява не само съгласуваност с отците, но прави и решителна крачка напред, като се отказва да прави догматически изводи от приложените теологически понятия и ги разглежда сами по себе си. Съчинението е свободно от всякаква полемика. Тук не се спори нито с теологически, нито с философски противници. Всичко изглежда просто и ясно, сякаш представя пълен консенсус с отците.

Чрез разделението на материала и неговото разпределяне между

Философските глави и Изложението се постига по принцип разделянето на философията от догматиката. Това е първа крачка към чиста философия също и върху църковна почва. Предметното разделение на философските понятия от догматическия анализ е не само прогрес, но в действителност едва то прави възможно изграждането на една завършена догматика.